

Zilveren tabakspot van het Amsterdamse Chirurijnsgilde

Nicolaas van Diemen (ca. 1712 - voor april 1789)

Amsterdams
Historisch Museum
Amsterdam

1761. Zilver, H. 15,3 cm. Gewicht 535,6 gr. Merken: onderzijde bodem: stadskeur Amsterdam, Hollandse leeuw, jaarletter *B* (1761), meestersteken *NVD* in rechthoek (toegeschreven aan Nicolaas van Diemen), twee toetssteken. Latere merken op bovenrand pot en sluitrand deksel: belastingteken *gekroonde V* (1814-1893).
Herkomst: particuliere verzameling Nederland

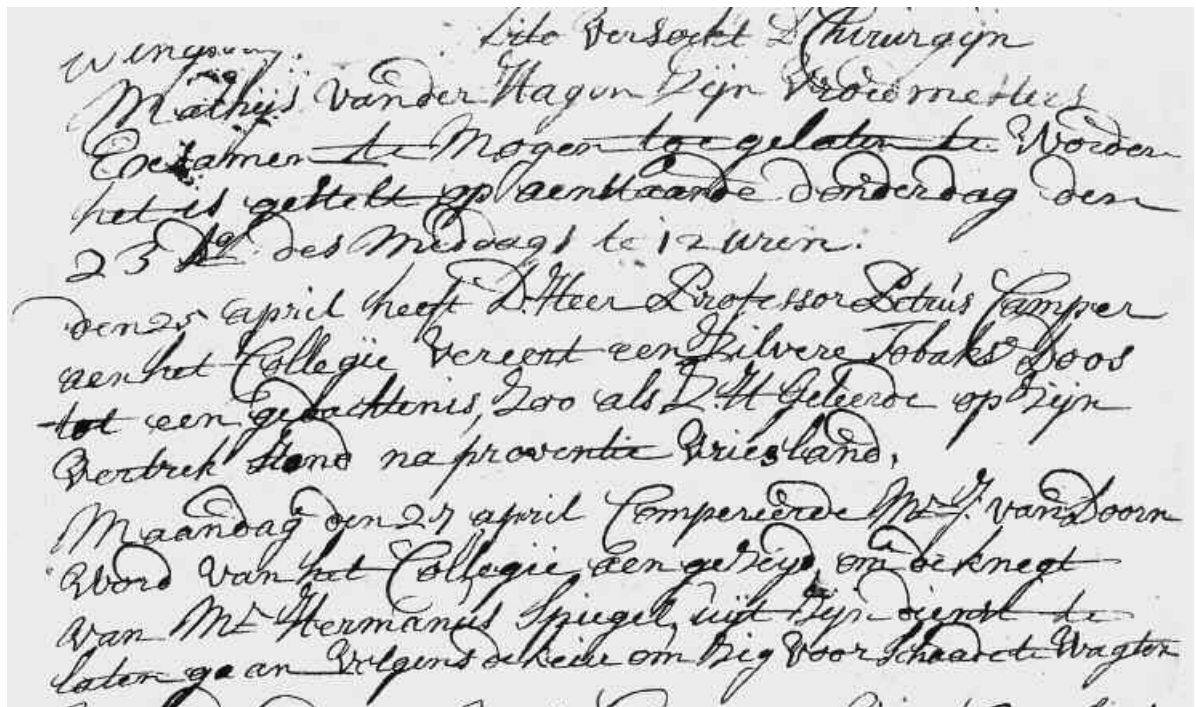
Tabakspotten behoorden in de 18de eeuw tot de reguliere productie van menige Amsterdamse zilversmid. Ze werden in alle toen heersende modestijlen vervaardigd. Het belang van de nu verworven tabakspot van Nicolaas van Diemen is niet in de eerste plaats gelegen in de artistieke kwaliteit van vorm of decoratie, maar veeleer in de contemporaine gelegenhedengraving en de daarmee samenhangende herkomst van het Amsterdamse Collegium Chirurgicum.¹ Het kunstbezit van het voormalige Chirurijnsgilde behoort zonder twijfel tot de grootste schatten van het Amsterdams Historisch Museum. Kansen om een dergelijk historisch ensemble verder te versterken doen zich zelden voor. De mogelijkheid die het op de markt komen van de zilveren tabakspot bood is door het museum dan ook met beide handen aangegrepen, daarbij gulhartig gesteund door de Vereniging Rembrandt.

PETRUS CAMPER

De rechthoekige tabakspot is vierzijdig gebombeerd, heeft afgeschuinde, inspringende hoeken en rust op vier omkrullende pootjes in de vorm van rocailles. Op elke zijde van het lichaam bevindt zich een gegraveerde decoratie van cartouches en bladwerk. Langs de onderrand van de pot zijn in reliëf opengewerkte randen van rocailles en c-voluten aangebracht. Het gewelfde deksel is voorzien van vier gegraveerde bladdecoraties; de knop is uitgevoerd in de vorm van een gestileerde vlam of bloemknop. Rondom de buik is een gegraveerde tekst aangebracht, die luidt: *Door den Heer PETRUS CAMPER, A.L.M. Phil: Doctor Anatomiae, Chirurgiae et Medic: Professor, is deez ter gedachtenisse geschonken aan het Collegium Chirurgicum, als Overlieden ware*

P.T. CURTENIUS, Ns: VAN DER MEULEN, Pr: JAS, L. LOTHZ, Abm: RICHARD, en Js: STYGER. den 25 April 1761. De inscriptie memoreert het afscheid van professor Petrus Camper (1722-1789) – hoogleraar in de anatomie en chirurgie te Amsterdam, adjunct-chirurgijn van justitie en hoogleraar in de geneeskunde – als praelector van het Amsterdamse Chirurijnsgilde, een ambt dat hij vanaf 1755 bekleedde. De andere namen behoren toe aan de overlieden van het gilde die in 1761 in functie waren. In de bewaard gebleven notulen van het Chirurijnsgilde staat vermeld dat op genoemde datum: *D'Heer Professor Petrus Camper aan het Collegie [heeft] vereert een zilvere Tabaks Doos tot een gedachtenis, zoo als Z.H. Geleerde op zijn vertrek stond na proventie Vriesland.*² In 1761 verruilde Camper Amsterdam voor Franeker, dat toen een bloeiende universiteitsstad was, en Groningen.³ Uit het archiefstuk blijkt dat Camper de zilveren tabakspot heeft bekostigd en van een – zeer fraai uitgevoerde – letterinscriptie heeft laten voorzien. Zijn vertrek uit Amsterdam vormde dus de aanleiding voor de schenking. Daarmee legt het gelegenhedenobject getuigenis af van de goede verhouding die bestond tussen de eminente natuurwetenschapper en de Amsterdamse chirurijn.

Het Amsterdams Historisch Museum bezit een omvangrijke en in de wereld unieke verzameling schilderijen die

→ Vermelding van de schenking van de tabakspot door Petrus Camper in het Notulenboek van het Chirurijnsgilde op 25 april 1761. GEMEENTEARCHIEF AMSTERDAM

De anatomische les van prof. Petrus Camper

Tibout Regters (1710-1768)

1758. Olieverf op doek, 169 x 329 cm

AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM

heeft toebehoord aan het Chirurfgijnsgilde. Hieronder bevinden zich beroemde doeken als Rembrandts *Anatomische les van dr. Deijman* en de *Anatomische les van dr. Willem Röell* door Cornelis Troost. In 1758 schilderde Tibout Regters de *Anatomische les van prof. Petrus Camper*, het laatste anatomiestuk dat voor het gilde is vervaardigd.⁴ Regters' schilderij en de tabakspot van Nicolaas van Diemen staan in direct verband met elkaar. Op het ruim drie meter brede schilderij staat de beroemde praelector rechts van de tafel en demonstreert de ligging van spieren en zenuwen in de hals aan de hand van een los hoofd, dat ondersteboven in een houder is gezet. Voor en achter de tafel zijn de in 1758 in functie zijnde overliden van het Chirurfgijnsgilde weergegeven, van links naar rechts: Coenraad Nelson, Abraham Richard, Pieter Jas, Joannes Stijger, Loth Lothz. en Nicolaas van der Meulen. Uiterst links staat Gerrit van der Weert, de knecht van het gilde. De namen van Camper en vijf van de zes overliden komen ook op de tabakspot voor. Alleen die van Nelson ontbreekt, maar deze was inmiddels opgevolgd door P.T. Curtenius. De anatomische les van Regters kreeg een plaats tussen zijn illustere voorgangers in de rijk ingerichte gildekamer in het Waaggebouw, waar ook het gildenzilver te pronk stond.

ERFGOED

Na de afschaffing van het Chirurfgijnsgilde in 1798 kwam een eind aan de waardering die in gildenkringen voor het eigen erfgoed bestond. De administrateurs van het Chirurfgijnsweduwenfonds maakten de kostelijke verzameling in de loop van de 19de eeuw stukje bij beetje te gelde. Er waren echter steeds personen die zich inzetten voor het behoud van de kunstverzameling.⁵ Zo greep koning Willem I in 1828 persoonlijk in toen Rembrandts *Anatomische les van dr. Tulp* zou worden geveild, door het doek aan te kopen ter plaatsing in het Mauritshuis. Op een veiling in 1834 werden uit het bezit van het gilde, naast een schilderij van Nicolaes Maes (als J. Bakker in de catalogus vermeld), onder meer een met zilver gemonteerde drinkhoorn, een verguld zilveren beker (de zogeheten Tulpbeker) en de zilveren tabakspot van Nicolaas van Diemen verkocht. Daarnaast kwamen er vier zilveren begrafenisschilden en vier dito theelepeltjes ter veiling. De pot is in de veilingcatalogus omschreven als *Eene zilveren Tafel-tabaksdoos, door Professor Petrus Camper geschonken aan het Collegium Chirurgicum, blijkens inscriptie van 25 April 1761, weegt 542 wigjes (= gram, HV)*. Zoals blijkt uit een annotatie in de marge van één van de twee exemplaren van deze veilingcatalogus, aanwezig in de bibliotheek van

**Drinkhoorn van het
Amsterdamse Chirurfgijngilde**
onbekende Meester
Ca. 1598. Zilver, buffelhooorn,
H 37 cm, L 46 cm
AMSTERDAMS HISTORISCH
MUSEUM

het Rijksmuseum, was ene De Bruin voor 51 gulden de nieuwe eigenaar van de tabakspot.⁶ Genoemd schilderij kwam via de verzameling van Adriaan van der Hoop in 1854 in de stedelijke collectie terecht; van het meeste zilver ontbrak voorlopig ieder spoor. Alleen van de laat 16de-eeuwse drinkhoorn en de in 1652 door Johannes Lutma vervaardigde Tulpbeker is bekend dat ze in eigendom overgingen op jhr. mr. H. Six van Hillegom. Nieuwe verkopen volgden in 1841 (de *Anatomische les van dr. Deijman*, die in 1882 kon worden teruggekocht) en 1853. Ten slotte werd de rest van de kunstverzameling, bestaande uit vijftien schilderijen waaronder Regters' *Anatomische les van prof. Petrus Camper*; in 1862 naar het buitenland verkocht. Een Amsterdamse commissie van kunstliefhebbers, kunstenaars en medici kwam in actie en slaagde erin de schilderijen voor de stad Amsterdam terug te kopen. In 1885 was de verzameling schilderijen – met uitzondering van Rembrandts *Anatomische les van dr. Tulp* in Den Haag – weer in Amsterdam bijeen, als deel van het grote bruikleen van de stad Amsterdam aan het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst, het latere Rijksmuseum.

De 19de-eeuwse initiatieven tot redding van het erfgoed van het voormalige Chirurfgijngilde strekten zich niet uit tot de zilveren voorwerpen. Deze raakten verspreid en kwamen in particuliere handen, in sommige gevallen van verzamelende medisch specialisten, gezien een deel van de 19de en 20ste-eeuwse herkomst van zowel de drinkhoorn als de tabakspot van Nicolaas van Diemen. In 1980 kon de drinkhoorn van het gilde, die tot 1926 in bezit was van jhr. prof. dr. J. Six van Hillegom, door het Amsterdams Historisch Museum in de kunsthandel worden verworven.⁷ Over de 19de-eeuwse en vroege 20ste-eeuwse verblijfplaats

van de tabakspot zijn sinds eigenaar De Bruin geen gegevens voorhanden. De draad kan weer worden opgepakt in 1950 toen het object door de familie Ten Doesschate te Utrecht ten geschenke werd gegeven aan dr. A.W.C.G. Kamerling (1904-1952), internist te Zeist, als dank voor een geslaagde medische behandeling, door deze verricht aan collega-internist G. ten Doesschate. Na het overlijden van dr. Kamerling kwam de tabakspot in bezit van zijn kinderen, die het zilveren object eind 2005 aan het Amsterdams Historisch Museum te koop aanboden ♦

Hubert Vreeken

Conservator Beeldhouwkunst en Kunstnijverheid,
Amsterdams Historisch Museum

Noten

1. Amsterdams Historisch Museum (AHM), inv.nr. KA 22098. Het AHM bezat voor enige jaren een soortgelijk model tabakspot in bruikleen uit een particuliere verzameling, zie: K.A. Citroen, F. van Erpers Royaards en J. Verbeek, *Meesterwerken in zilver. Amsterdams zilver 1520-1820*, Lochem/Amsterdam (Museum Willet-Holthuysen) 1984, p. 124 nr. 132. In de verzameling van het museum bevindt zich enig kerkelijk zilver van Nicolaas van Diemen, vervaardigd voor de rooms-katholieke eredienst, zie: H. Vreeken en A. den Dekker, *Goud en zilver met Amsterdamse keuren. De verzameling van het Amsterdams Historisch Museum*, Zwolle/Amsterdam (AHM) 2003, p. 172 nr. 75, p. 183 nr. 87.
2. Gemeentearchief Amsterdam. PA 366/219, *Notulenboek 1760-1775*, fol. 8.
3. Zie over Petrus Camper: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, Leiden 1911, dl. 1, kolom 552-556. Na die tijd zijn talloze boeken en artikelen over Camper verschenen, met een piek bij zijn 200ste sterfjaar in 1989. Ik vermeld hier slechts: J. Schuller tot Peursum-Meijer, W.R.H. Koops (red.), *Petrus Camper (1722-1789). Onderzoeker van nature*, Groningen 1989. In 1986 verwierf het AHM een portretje van Camper, uitgevoerd in Wedgwood *Jasper ware* (inv.nr. KA 18626), afb. in: S. de Bodt en J. Koldewijj, 'Museum-aanwinsten. Het Museum Willet-Holthuysen, Amsterdam', *Antiek*, jrg. 23 nr. 4 (november 1988), p. 248.
4. AHM, inv.nr. SA 7391. N.E. Middelkoop, "'Grootte kostelijke Schilderyen, alle die de Kunst der Heelmeesters aangaan.'" De schilderijenverzameling van het Amsterdamse Chirurfgijngilde', in: *Rembrandt onder het mes. De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp ontleed*, Den Haag/Amsterdam 1998, pp. 9-38. De *Anatomische les van prof. Petrus Camper* is in deze publicatie besproken en afgebeeld op pp. 37-38. Het anatomiestuk van Regters maakt deel uit van een aan deze kunstenaar gewijde tentoonstelling in het Rijksmuseum Twenthe te Enschede, 18 februari t/m 28 mei 2006.
5. Zie over de bewogen 19de-eeuwse geschiedenis van vooral de schilderijen van het Chirurfgijngilde: N.E. Middelkoop, *De anatomische les van Dr. Deijman*, Amsterdam (AHM) 1994, pp. 23-25.
6. *Catalogus van eene verzameling fraaie schilderijen, [...] voorts van prenten en prentwerken, beeldwerk, rareiten enz.*, Amsterdam (De Vries/Brondgeest/Engelberts/Roos) 24-26 november 1834, p. 63 nr. 12 (de drinkhoorn) en nr. 14 (de tabakspot). Het verschil tussen het huidige gewicht van de pot en het gewicht in 1834 zal zijn veroorzaakt door de poetsbeurten die het object in de loop der jaren heeft ondergaan.
7. AHM, inv.nr. KA 17143. Zie: Vreeken en Den Dekker 2003, op.cit. (noot 1), pp. 98-99 nr. 11.